

az eseményrögzítés is fontos). Ezért a vetített képek illusztratívák (elképzelhető lett volna önállóbb, művészi animáció leforgatása, montírozása). Nem lehet megindulás nélkül hallgatni – s hozzá a félmosoly sem szentségtörés –, hogy az egyik kis krónika előbb a *Tom Sawyer kalandjait* olvassa, majd nekifog a nagy történelmi esemény napi rögzítésének. Lélekben Mark Twain hőisével tartana – a valóság, a szülői szó, a kintről áradó sok információ a forradalmi helyszínekre viszi, politikusok neveit csalja a tollára. Rákosi, Gerő, Farkas Mihály, Kádár, ennyi meg annyi és még tetézt pontja a követeléseknek, oroszok, ávosok... Zsán Tibor nem törekedett szé-

pítő vagy finomkodó ábrázolásra. Sötét, véres, groteszk, feldolgozhatatlan momentumokkal is szembesítette a színészeket és a közönséget.

Verbális ítélet, szájbarágós konklúzió, aktualizáló kiszólás nincs az összeállításban. Aki megnézi, írhatja tovább – vagy kezdheti írni – magában a maga '56-ját.

Októberi napok, naplólapok. A forradalom gyerekszemmel. Kolibri Színház

Tarján Tamás

Iskolakultúra – Eötvös Loránd Tudományegyetem,
BTK, Magyar Irodalomtörténeti Intézet,
Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Nagymonográfia Radnóti Miklósról

Az egyik legnépszerűbb magyar költő Radnóti Miklós. Bár sok tanulmány, visszaemlékezés, néhány kismonográfia készült már róla, életének és munkásságának teljességre törekvő feldolgozására elsőként Ferencz Győző költő, műfordító, irodalomtörténész vállalkozott. Számos eddig kiadatlan forrásanyagot tudott feldolgozni, s miközben sok félreértést és hamisítást igazít helyre, minden eddiginél teljesebben és hitelesebben mutatja be élet és mű kivételes egységét.

Nincs vonzóbb feladat, mint egy feltűnően népszerű klasszikus költőről monográfiát írni. De nehezebb sincs ennél. Radnóti Miklós posztumusz verseskötönyve, a *Tajtékos* ég 1946 koranyarán jelent meg, s azóta változatlanul egyértelmű, hogy a fasizmusnak az abbdai tömegsírba lőtt áldozata az értékekben gazdag huszadik századi magyar líra kiemelkedő képviselője. A költő versei bekerültek az általános és a középiskolai tankönyvekbe, amelyekben hosszú évtizedeken át József Attila után vele fejeződött be a „klasszikus” magyar irodalom tanítása. Utána került csak sor, többnyire érintőlegesen a „kortárs” irodalom bemutatására. Az ugyancsak hányatott sorsú Janus Pannoniustól, Balassi Bálinttól ívelő magyar líratörténetnek így mintegy a végpontja lett, s az maradt még akkor is, amikor már meghaltak a huszadik századi második és

harmadik költőnemzedék jelesei is (Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Vas István, Weöres Sándor és mások). Így nemcsak kiemelkedett, hanem némiképp ki is szakadt kortársai közül, a középiskolások szemében pedig sivárabbnak, egyeneműbbnek mutatkozhatott a két világháború közötti korszak irodalma. Hatvan év elteltével ma már azért más a közoktatásban is a helyzet: Radnóti Miklós a maga helyén, a maga korszakában, író társai között foglal helyet.

Nehéz eldönteni, hogy e népszerűségben mekkora a lírai életmű önértékének súlya, s mennyire támogatja ezt az életútunk a tragikus költősorsokhoz való illeszkedése. A magyar költősors oly gyakran drámai mintájának nemcsak Radnóti Miklós önszemléletében volt jelentős szerepe, hanem ez általánosan hatott a befogadói tudatra is. Az irodalmi kultusz alakulásá-

ban Janus Pannoniustól Petőfi Sándoron át József Attiláig és Radnóti Miklósig követhető ez, s az újabb irodalomban is vannak erre példák. Azért érdemes megemlíteni, mert az életsors kétségtelenül hozzájárult a költő népszerűségéhez. Nem elégséges indok az, hogy kiváló költő volt, s még az sem, hogy avantgárdon, sőt posztmodernen túl – esztétikai igényességét fel nem adva – közérthetőek művei. Ez utóbbival elérhető ugyan, hogy az irodalomértésben kevésbé iskolázottakhoz is közel lehet kerülni, ám számos hasonló poétikájú, nyelvvezetű alkotót ez nem képes népszerűvé tenni.

E népszerűséghez képest meglepő, hogy bár számos tanulmány, monográfia, emlékezés íródott a költőről, Ferencz Győző munkája az első nagymonográfia róla. Ennek nem elégséges magyarázata az, hogy egy ilyen mű elkészítése többéves munkát igényel, s népszerűség ide vagy oda, csak a szakemberek fogják olvasni. Ám kismonográfia se készült sokáig. A legelső a Jugoszláviában élő Bori Imre írta, s 1965-ben jelent meg Újvidéken. Magyarországra nem nagyon jutottak ebből példányok, csak az 1984-es Bori-tanulmánygyűjteményből, amely újraközölte ezt a doktori disszertációt. Aztán a jóbarát Baróti Dezső feldolgozta 1935-ig a pályát (*Kortárs útlevelére*, 1977), Pomogáts Béla pedig kismonográfiát készített (1977), amelynek több kiadása is megjelent. Részkérdésekről publikált könyvet Nemes István kétszer, Kőszegi Ábel, Hulesch Ernő, Gerencsér Miklós, Melczer Tibor. Fotóalbum kétszer, emlékkönyv vagy tanulmánygyűjtemény ötször

jelent meg. Angol nyelven három könyv is készült az életméről: Marianna D. Birnbaum (1983, München), Emery George (1986, New York), Zsuzsanna Ozsváth (2000, Bloomington, magyarul 2004, Budapest) a szerzők. Hatvan év az utókorban sem kevés: ennyi idő kellett az első nagymonográfiához.

Van azért ennek érthető, racionális magyarázata is. Ha fiatalon hal meg valaki, sok a túlélő családtag, rokon, barát, s ezek érzékenységére is tekintettel kell lenni. Ki örülne annak, ha magánélete legbensőbb

A családtagok érzékenységére a közvetlen utókorban ügyelni kell. A költő özvegye mostanáig számos dokumentumot nem mutatott meg a kutatóknak sem. Ferencz Győző munkájának első változatával annyira megnyerte az asszony rokonszenvét, hogy megengedte előbb levelezésük felhasználását, idézését, majd saját naplójegyzeteivel tette ugyanezt. A Radnóti-levelezés kiadására még nem kerülhet sor, de ez a gesztus nagyon jelentős. Igazából ez tette lehetővé, hogy a monográfia szinte tökéletes lehessen.

ügyei válának irodalomtörténeti-biográfiai feldolgozás tárgyává, miközben ő maga még nem szeretne muzeális kegyelet részévé válni? Egy nagymonográfiához a hagyaték (levelezés, naplók, feljegyzések stb.) lehető teljességű feldolgozására van szükség, s ennek csak most érkezett el az ideje, de még most is csak korlátozottan. S van egy másik ok is. Radnóti Miklós utóéletének alakításában meghatározó szerepet játszott néhány egykori szegedi diáktársa: Baróti Dezső, Ortutay Gyula,

Tolnai Gábor. Mindhárman egyetemi tanárok lettek, bár Barótit 1956-os szereplése miatt eltávolították a szegedi egyetemről. Főleg a másik két barát jó diplomáciai érzékkel – és önérdék-érvényesítő képességgel – vette észre, hogy Radnótiból szocialista költőt, forradalmárt kell faragni, az ezzel vitatkozó tényeket el kell hallgatni, ferdíteni, mert így illeszthető be akadálytalanul a kiépülő szocialista-realista kánonba. A költő felesége, Fanni nyilvánosan nem tiltakozott a hamisítások ellen, sokáig nem is tehetne volna meg. Nem esett szó Radnó-

ti katolicizmusáról, mindenfajta politika iránti ellenszenvéről, zsidóságáról is csak annyiban, hogy a fasizmus áldozata lett. Azt viszont elhallgatták, hogy milyen kevéssé próbáltak segíteni rajta a német megszállás után, amikor már egyértelműen életveszélyben volt. S hallgattak még olyan, politikai szempontból semleges üggyről is, mint a Beck Judit-szerelm 1941-ben. Talán azért, mert a „tökéletes ember” képzetét ez csorbította volna? Hallottam ezen életrajzi epizód kapcsán már olyan vélekedést, amely elismerően szólt arról, hogy akkor Radnóti sem szent szobor volt, hanem ember. Egyébként, helyeselve ezt Ferencz Győző értelmezése is.

Munkáját a szerző kritikai életrajznak nevezi. Örvedetesnek tartom nemcsak a nagymonográfia elkészítését, hanem a lehetséges műfajon belüli variációk közötti választást is. Meglehetősen köztudott, hogy az ezredvég irodalomtudománya elítélte, tudománytalannak tartotta az irodalmi művek kapcsán az életrajzi megközelítést. Még olyan vélemények is megfogalmazódtak, amelyek a közoktatásból is száműzni kívánták az írói életrajzokat. Kétségtelen, hogy vannak olyan írói életművek, amelyek vizsgálatánál másod-, sőt harmadrendű szempont az életrajz. Fontosabb Petőfi Sándornál, mint Arany Jánosnál, fontosabb Babits Mihálynál, mint Tóth Árpádnál, s Radnóti Miklósnál, mint Weöres Sándornál. Meglehet, sok olyan vers van, amelynek befogadásához nem szükséges életrajzi, történelmi ismeret. Ám a teljesebb körű megértést mindig elősegíthetik az ilyenfajta információk. Az eklogáknak, a lágerverseknek nemcsak háttére a II. világháború, a fasizmus, hanem közvetlen életrehívó közege. S egy kissé bizonyosan másként olvasuk most már azokat a verseket, amelyeknek Judit volt a műzsája (*Csodálkozol barátom... , Harmadik ecloga, Zápor*).

Van olyan vélemény, hogy egyetlen könyvet mindenki meg tudna írni: az életrajzát. Ez így nyilvánvaló túlzás, ezt legfeljebb az írástudó emberek tehetnék meg, s az ő munkájuk is az önszemlélet eredménye lehetne csak. A jelentős személyek hi-telességre és teljességre törekvő életrajzát

azonban a különböző tudományágak művelőinek kell megírniuk. Ideális esetben a tudománytörténet és egyúttal a nagyközönség számára. E nehéz feladatot Ferencz Győzőnek messzemenően sikerült megoldania. Könyve igazi tudós munka, ugyanakkor mindvégig élvezetes olvasmány.

A monográfia bevezetője feladat-kijelölésként a kritikai életrajz következő rétegeit jelöli meg: az életrajz, az alkotó pálya, a korabeli fogadtatás, az utóélet, a költészet a korszakban, a líratörténetben, egyes művek elemző értékelése. Kiemelt szerepet kaptak Radnóti „szellemi önmeghatározásának összetevői: magyarságtudata és viszonya a zsidósághoz, baloldalisága és katolicizmusa”. Alaptézis, hogy Radnóti „élet és költészet ritka egységét teremti meg”, s az is, hogy „nem utolsó versei avatják jelentős költővé”. Végül hangsúlyozza a szerző, hogy a lehetséges mértékben eredeti forrásokat használt az élet és a mű bemutatásához, viszont: „A politikai és a történelmi események bemutatásában megelőgdedtem a másodlagos forrásokkal.” (12.)

Említettem már, hogy a családtagok érzékenységére a közvetlen utókornak ügyelnie kell. A költő özvegye mostanáig számos dokumentumot nem mutatott meg a kutatóknak sem. Ferencz Győző munkájának első változatával annyira megnyerte az asszony rokonszenvét, hogy megengedte előbb levelezésük felhasználását, idézését, majd saját naplójegyzeteivel tette ugyanezt. A Radnóti-levelezés kiadására még nem kerülhet sor, de ez a gesztus nagyon jelentős. Igazából ez tette lehetővé, hogy a monográfia szinte tökéletes lehessen. A jelentős kéziratok anyag segítségével számos életrajzi, világszemléleti, önértékelési, költészettel kapcsolatos kérdést lehetett végre érdemlegesen tárgyalni.

Hasonlóképpen forrásfeltáró és elemző az a vonulat is a könyvben, amely a fogadtatástörténettel foglalkozik. Baróti Dezső 1935-ig terjedően foglalkozott a kötetek fogadtatásával, de sokkal vázlatosabban, mint most Ferencz Győző. Az utóélet pedig érthetően nem lehetett Baróti könyvének tárgya. A fogadtatástörténet érdekes eleme – s ez nem kritikák sorában mutat-

kozik meg – Radnóti és Babits kapcsolata. Radnóti, mint annyi ifjú ember, öntudatos volt a maga tehetségét illetően. Elvárta volna, hogy mások is lássák benne azt, ami valójában még nem volt, csak a képzeletében: jelentős költő. Két gúnyverset is írt Babitsról, amelyeket – József Attilával ellentétben – nem közölt. (268–269.) Íme egy 1934-es naplóbejegyzés: „Az a dög Babits! Miklóstól kérdi, hogy hiszi-é, hogy őszinték a verseim. Hát ezzel a nyelv és formakészséggel, ezzel a groteszk iránti érzékkel mit tudtam volna teremteni én, ha *játszani* akarok.” (269. Az említett személy Kun Miklós.) Amikor megtudta, hogy az *Újhold* Sík Sándor javaslata ellenére sem kap Baumgarten-jutalmat, így fakadt ki: „Szitává kéne lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom testén.” (302.) Radnóti szimbolikus apagyilkos indulata nagyon egyszerűen váltott át tiszteletté: Babits befogadta őt a Nyugat szerzői közé, s ezzel egyenrangúakká válhattak az irodalomban. E kapcsolat elsősorban persze nem Babits Radnóti-képéről tanúskodik, hanem a Radnóti-ban formálódó Babits-portréről, amely érdekesen és érzékletesen szemlélteti az ifjú mesterségbeli fejlődéstörténetét is.

Az is természetes, hogy egy irodalomtörténeti mű szerzője nem végez a tárgyalt korszak kapcsán feltáró jellegű politikai és történeti kutatásokat. Ezt hiba volna számon kérni. A történelmi, a politikai, az eszmetörténeti szakirodalommal azonban van egy nagy gond. Az 1948 utáni évtizedekben csak egyetlen igazság létezhetett: a marxizmus mindenkor felfogása szerinti szemlélet. A hetvenes évekre ugyan árnyaltabbá válhattak az elemzések, a nyolcvanasokban igazi viták is lehettek, de például a két világháború közötti korszak értékelésében máig sincs igazi közmegegyezés a legalapvetőbb kérdésekről sem, mint például a korszak jellege, jobboldaliságának alakulása, a Trianon-kérdés, az antiszemitizmus, az antikommunizmus, a németbarátság, a II. világháborús részvétel, az ellenállás hiánya. Eszme- és irodalomtörténeti szempontból máig nem meg nyugtató például a népi írók mozgalmá-

nak, a népi-urbánus ellentétnek a megítélése. Egy irodalomtörténeti monográfia természetesen nem vállalhatja fel e kérdések konszenzusos megoldását, azonban az sem jó, ha az indokoltnál egyoldalúbbá válik. Akkor sem, ha ezt az egyoldalúságot érthetőbbé teszi a tárgyválasztás: Radnóti Miklós. Az ő halálát a szélsőséges antiszemitizmus, a faszizmus okozta. Életútját valóban formálta és deformálta a magyarországi és az európai antiszemitizmus, közvetlen életveszélybe azonban csak az ország német megszállása után került. A monográfia szerzője úgy látja, hogy „Radnóti egész életét az antiszemitizmus fenyegetésében élte le.” (18.) Később: „Ifjúkora, felnőttkora mindennapi élménye volt a gyilkos háborús uszítás. (...) zsidó származása miatt naponta egzisztenciális fenyegetettségben kellett élnie.” (59.) Ezt illusztrálja a szegedi egyetemi évek kapcsán a *Zsidóverések* című fejezet, amely egy 1967-ben megjelent kismonográfia néhány példája alapján erősíti meg a régi osztályharcos képet Szeged bűnös városáról: mintha Radnótinak négy évig rettegnie kellett volna a városban. Még egy példa: ma már jóval árnyaltabb a kép Gömbös Gyuláról annál, hogy Hitlerrel azonosítóan lehetne őt említeni (330.) A korszak hitelesebb értelmezése kapcsán érdemes idézni Romsics Ignác általános elismerést kiváltó monográfiájának egyik summázatát: „...a két világháború közötti magyar állam- és kormányrendszert mindezek alapján hegemónisztikus pártrendszerű autoritarianizmusnak is nevezhetjük. A fasiszta vagy nemzetiszocialista totalitarianizmus legfontosabb ismertetőjegyeivel – hivatalos ideológia, egypártrendszer és a parlamentarizmus felszámolása, a szellemi és kulturális élet *gleichschaltolása* és teljes ellenőrzése, a társadalmat permanens rettegésben tartó fegyveres terrorrendszer stb. – ez a rendszer nyilvánvalóan nem rendelkezett. Annak, hogy az 1945 utáni magyar történetírás évtizedeken át mégis faszizmusnak, félfaszizmusnak, illetve diktatúrának nevezte, rendszer-legitimációs, s nem tárgyi-szakmai okai voltak.” (*Magyarország története a XX. században*, 1999,

233.) S még egy mondat e könyvből: „Magyarországon a zsidók többségének életét 1944-ig nem fenyegette veszély.” (257.)

Önálló fejezetet kapott a népi-urbánus vita is, amelyben ugyan Radnóti közvetlenül nem vett részt, de hatása alól nem vonhatta ki magát. Ebben az ügyben formálta véleményét zsidó származása, világszemlélete, baráti körének véleménye, s mint abszolút irodalmi embert, ízlése, esztétikai értékrendje is. József Attilát például 1938 előtt is nagyra tartotta, de kevésbé olvasta, mert tartott a hatásától, személyesen pedig taszította a költőtárs szenvedélyes vitatkozókedve, filozofálása. A népi tábor alkotóit természetesen nem egyformán ítélte meg. Érdekes, de érthető, hogy míg az első nemzedéket, például a már említett Babitsot egy idő után egyértelmű elismeréssel tudta megítélni, s mesterként értékelné, addig a második nemzedék alkotóit inkább vetélytársként tartotta számon, s olykor radikális kritikával illette őket. Jellemző a monográfiában is idézett 1939. augusztus 21-i naplójegyzet: „A fővárosi Könyvtár előtt Erdélyi József keresztelte az utamat ma délután. A könyvtár lépcsőjén gondoltam arra, hogy hiába, minden kornak vannak babonái, téveszméi és előítéletei persze. Egyszerűen nem hiszem el, hogy E. J. nagy költő. Hatása sokszor a másodrendű tehetségeknek is van, hát még az 'elsőrendűeknek'. Nem nagy költő, s most már nem is lesz azzá. Hol a világ, a nyelv, amit teremtett? 'Nevelő' hatása volt, az bizonyos, de nagy...? A múltkorjában egy nyilas lap kiáltotta nagygyá, de a Nyugatnál is akadtak, akik titokban szintén E.-hívők. A nagy Attila volt közöttük, s írónak Ilylés. S tán Márai, Déry.”

E minősítés kapcsán figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy Erdélyinek eddigre már megjelent hírhedten antiszemita verse. Radnóti éles szeműen ítélte őt másodrendű tehetségnek, ám ez 1938-ig egyáltalán nem volt magától értetődő, s az is elképzelhető lett volna, hogy az idős költő ismét magára talál. Az idézet kapcsán figyelemre érdemes az is, hogy csak a prózaíró Ilyés minősül jelentősnek, hogy Dérynek megelőlegezi a nagyságot, s hogy

Szabó Lőrinc költészete nem jut az eszébe, pedig az nyilvánvalóan hatott rá. Az szándékos lehet, hogy Németh Lászlót itt semmilyen összefüggésben nem említi, őt ugyanis az urbánus táborral egybehangzóan elítélte esszéi miatt, s feltehetően szépíróként sem kedvelte. A monográfia szerzője Németh László kapcsán egyetért a Radnóti-féle minősítéssel. Sík Sándor fajszeleméletét tárgyalva esik szó először Németh 1927-es *Faj és irodalom* című esszéjéről, s a végkövetkeztetés: „Németh egy fajelméletre épített kirekesztő nacionalizmus tétéleit fogalmazta meg: Sík kultúrnacionalizmusa ezzel szemben befogadó.” (180.) Ferencz Győző ugyan megjegyzi, hogy 1927-ben még nem a *Kisebbségben* Németh Lászlója szólalt meg, de az idézett mondat után rögtön Radnóti 1941-es, mélységes ellenszenvet kifejező naplójegyzetét idézi. Ítéletek és előítéletek légiója kavarg ma is Németh László körül. Voltak vitatható kijelentései, rosszkor és rosszul leírt mondatai, de Németh László nem volt antiszemita. Érdekes, hogy következtívé vált tipologizálását a magyar-zsidó identitástudatról használja e monográfia is Sárközi György (magyarrá válni), Szerb Antal (magyar anyanyelvű zsidónak lenni) és Pap Károly (a zsidóság legyen nemzeti-ség) említésével. (18.) Németh Lászlóról e tárgykörben is sok tanulmány született, a legrészletesebben Monostori Imre foglalkozott ezzel, igaz, teljesen ideillő könyve csak fél évvel a Radnóti-monográfia előtt jelent meg (*Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei*, 2005)

A monográfián szükségszerűen végigvonnul Radnóti identitástudatának kérdése. Akár a kezdő, akár a végpont felől közelítünk: ő mindvégig magyar költőnek vallotta magát. El kell fogadnunk a monográfia egyik összegzését: „Radnóti önmeghatározása tehát egyértelmű: katolikus magyarnak tekintette magát, akinek ősei zsidó vallásúak voltak. Pontosan érzekelte, hogy a magyar társadalom nincs felkészülve arra, hogy az identitást szociális-kulturális alapon értelmezze. Radnóti magyarságát, katolicizmusát szinte minden oldal fenntartásokkal kezelte (kivételt jelentett a vele azo-

nos helyzetben lévő Sík Sándor), és személyes identitástudata ellenére a magyarok és a zsidók is zsidónak tekintették. Radnóti számára az identitás személyes választás joga. Ahová tartozni akart, onnan kirekesztették, akik elfogadták volna, azokkal ő nem vállalt közösséget. Költészete azonban, szerzői szándéka ellenére, a történelmi körülmények folytán mégiscsak többféle identitás számára vált fontos kapcsolódási ponttá. Radnóti lírája értelmezhető a magyar katolikus költészet vonulatán belül is, akárcsak Vörösmarty Mihályé, Babits Mihályé. Értelmezhető továbbá a baloldaliság irodalmi hagyományában. Személyes sorsa és költészetének legfőbb tematikája miatt értelmezhető a magyar zsidó kultúrán, valamint az egyetemes holokauszt irodalmán belül is. Kizárólagosan azonban nem tartozik egyikhez sem, és mind-egyik magában foglalja. Költészete saját leghőbb törekvéseit beteljesítve az egyetemes magyar líra kimagasló eredménye.” (545–546.) Radnóti költészete tehát a magyar lírának azokkal

a mestereivel vethető egybe, akik életművük polifóniája miatt tematikai és szemléleti szempontból a világszemlélet többféle értelmezési lehetőségét kínálják fel.

Lengyel András egy régebbi tanulmányában az egydimenziós helyett többdimenziós azonosságtudatnak nevezi Radnótiét. Alapos elemzésének végkövetkeztetése szerint: „A szó szoros értelmében nem is asszimiláns ő, hanem identitásteremtő. Egy új (magyar) identitás megteremtője. A nacionalista értel-

mezéssel ellentétben kimunkált egy olyan azonosulás-változatot, amely már természetes módon magában foglalta az idegen eredetűek azonosulását is, s ezt az azonosulást a leszorítottak emberi világával s a szabadság értékeivel összhangban hozta létre.” (Valóság, 1992. 11. 69.) E tanulmány a *Nem tudhatom...* haza-képének elemzése után jut el ideig. E verset Ferencz Győző is részletesen elemzi, de egy korábbi alkalommal így

Radnóti számára az identitás személyes választás joga. Ahová tartozni akart, onnan kirekesztették, akik elfogadták volna, azokkal ő nem vállalt közösséget. Költészete azonban, szerzői szándéka ellenére, a történelmi körülmények folytán mégiscsak többféle identitás számára vált fontos kapcsolódási ponttá. Radnóti lírája értelmezhető a magyar katolikus költészet vonulatán belül is, akárcsak Vörösmarty Mihályé, Babits Mihályé. Értelmezhető továbbá a baloldaliság irodalmi hagyományában. Személyes sorsa és költészetének legfőbb tematikája miatt értelmezhető a magyar zsidó kultúrán, valamint az egyetemes holokauszt irodalmán belül is.

fogalmaz vele kapcsolatban: „már üldözöttek, feltétel nélkül tett hitet nemzete mellett. A Petőfi költészete által egységesé váló nemzet azonban nem fogadta el ajánlközését: a romantikus nemzettudat szélsőségesen eltorzított, fajisággal átítított eszméjének lett áldozata.” (337.) A nemzet fogalma nem ideillő, a magyarságé sem lenne az. 1945 után Radnóti Miklós költészete nem büntudatból vált oly elismertté, hanem szeretetből, azonosulásból.

Járkálj csak, halálraitélt! – Radnóti ezt a címet adta 1936-ban megjelent kötetének. Vas István emlékezése szerint nemzedéki jelzőváltó vált ezt a mon-

dat. Iskolai alapismeret, hogy e költészetben meghatározó a halál-motívum. Életrajzi értelemben is több élménykör hívta elő. Radnóti születéséhez két ember halála társult: édesanyjái és ikertestvéréé. Gyerekként elveszítette édesapját is. Felnőve létfilozófiai értelemben szembesülnie kellett az emberi élet korlátozottságával. Időben ez nagyjából egybeesett azzal, hogy a harmincas évekből egyre valóságosabbnak látszott egy második világháború. S az

ilyen harcokban a történelmi tapasztalat szerint leginkább a fiatal férfiak szoktak elpusztulni. Aztán kitört a második világháború, s egyre totálisabbá vált. Európa-szerte mind riasztóbbak lettek a zsidóság, a zsidónak minősítettek életkilátásai. Magyarország német megszállása tette egyértelművé és mindennaposá, hogy a pusztai fizikai lét megőrzése is kétséges. Radnóti és felesége pontosan érzékelték az életveszélyt. Mindezt még összetettebbé teszi az, hogy Radnóti magyar költő volt, s irodalomtörténeti tény, hogy a magyar költők jelentős része fiatalon pusztult el. Ezt nem csak a szakemberek gondolták így, elemi közhellyé vált. (Nagy Lászlónak például azt mondta az édesanyja: ne legyél költő, mert azok szegények és fiatalon halnak meg.) Sajnos nem csupán magyar sajátosság ez: a költő világirodalmi ismeretei is erősítették ezt a képet. Ismeretes, hogy mennyire megrázta García Lorca halála.

Ferencz Győző sokoldalúan és szükség-szerűen vissza-visszatérően foglalkozik a halál motívumával és az életrajzi halállal. Mindent figyelembe vesz, azt is, hogy a harmincas évek Radnótija s mások sem gondolhattak a holokausztra. Radnóti ekkor magyar költőként, valamilyen erőszak, egy értelmetlen háború áldozataként képzelte el halálát: „A költő (művész) oly gyakran felidézett alakja Radnóti költészetében ugyanis metafora. A tiszta szellem emberét jelenti a szellemellenes korban, amelyben tehát elpusztításra van ítélve.” (604.) De korántsem akart meghalni, sem hősként, sem áldozatként. A monográfia vitathatatlanul egyértelművé teszi, Gyarmati Fanni tanúságtételével megerősítve, hogy Radnóti élni akart. Bujdosott volna, ha valaki tud neki biztonságosabb búvóhelyet ajánlani. Hamis iratokat azért nem kért, mert képtelen volt a szerepjátzásra, az első igazoltatásnál lebukott volna.

A monográfia Radnóti költészetét vallo-másos jellegűnek nevezi, amely a nyitó mondatot idézve: „élet és költészet ritka egységét teremti meg”. A posztmodern szemlélet számára ez nem tekinthető igazán korszerűnek, azonban e költészet nem múlt hatása azt bizonyítja, hogy valóban

vannak korok ízlésén felülemelkedő, „örök” esztétikai értékek. E líra nem csak azzal szólítja meg mai olvasóját, hogy visszavezet a huszadik század első felébe, hanem azzal is, hogy számunkra való esztétikai és erkölcsi értékrendet sugall.

A jóbarát Vas István Radnótiról így szólt: „a költészet neki mindenek fölött való volt” (117.), s ennek megfelelően „Tudatosan költői életet élt, nemcsak annyiban, hogy bármilyen lassan is, állandóan és folyamatosan dolgozott, hanem úgy is, hogy mindazt, amit látott és érzett, mint költői anyagot fogadta magába.” (306.)

Az ilyen művek alkotói általában hősiük lelkes hívévé válnak. Ferencz Győző ráadásul kiváló költő és műfordító, s esszéi is avatott versértőre vallanak. Nem elítélően említem tehát, hanem megértően, hogy Radnóti életművét a ténylegesnél egy kissé talán magasabbra értékeli. Mert igaz ugyan, hogy nem csak az utolsó versek tették kiemelkedővé ezt a lírát, de talán túlzás az, hogy „lírájának színvonala a *Járkálj csak, halálraitélt!* verseitől kezdve a legnagyobbakéhoz mérhető.” (366.) Magam még a *Meredek út* anyagából is csak néhány verset sorolnék az élvonalba. Ezen a pályán a fejlődésrajz: a folytonos érlelődés különösen szemléletes. Az amatőr, alig versértő, inkább csak érzelmkifejező kamaszból igazi poeta doctus vált, klasszicizáló és klasszikus költő. A túlzottan öntudatos, Babitsot becsmérő, önmagát nemzedéke vezérének tekintő ifjú fokozatosan felismerte az értékeket, s felépítette legbensőbb természetének megfelelően önmagát.

A kritikai életrajzban arányosan kapott helyet maga az életrajz, amely az eseményeket és a szellemi tapasztalatokat kölcsönhatásukban tárgyalja, a korrajz, beleértve az irodalmi életet, a költői pálya rajza, és egyes jelentősebb versek részleteiből elemzése. Így válik teljessé az első Radnóti-nagymonográfia.

Ferencz Győző (2005): *Radnóti Miklós élete és költésze*. Osiris Kiadó, Budapest.

Vasy Géza

Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék